

До спеціалізованої вченої ради
ДФ 70.895.062
у Хмельницькому університеті
управління та права
імені Леоніда Юзькова
(29000, м. Хмельницький,
вул. Героїв Майдану, 8)

ВІДГУК ОФІЦІЙНОГО ОПОНЕНТА

**доктора юридичних наук, професора,
провідного наукового співробітника відділу методології євроінтеграції
приватного права Науково-дослідного інституту приватного права і
підприємництва ім. академіка Ф.Г. Бурчака**

СТЕФАНЧУКА МИКОЛИ ОЛЕКСІЙОВИЧА

на дисертаційне дослідження

КАЩУКА ДЕНИСА АНАТОЛІЙОВИЧА

**на тему «Усунення від права на спадкування», поданого на здобуття
ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право**

Актуальність теми дослідження. Актуальність теми дисертації «Усунення від права на спадкування» є беззаперечною з огляду на низку соціально-правових, морально-етичних та практичних чинників, особливо в умовах сучасної України. Інститут спадкування відіграє важливу роль у збереженні сімейного добробуту, передачі власності, забезпеченні майнової стабільності. Він також виконує функцію відновлення соціальної справедливості після смерті особи. Водночас, усунення від спадкування – це виняток із загального правила, який дозволяє суспільству та праву реагувати на аморальну або протиправну поведінку спадкоємця.

У зв'язку зі зростанням вартості майна (особливо нерухомості), кількість спадкових спорів в Україні зростає, зокрема і тих, що стосуються усунення спадкоємців через негідну поведінку. Практика показує, що норми Цивільного

кодексу України (стаття 1224 та інші) потребують чіткого тлумачення, вдосконалення механізмів доказування, формування сталої судової практики.

Хоча тематика спадкування загалом досліджується, аспект усунення від спадкування залишається недостатньо опрацьованим. Існує потреба у комплексному аналізі підстав і процедур усунення від права на спадкування, недостатньо уваги приділено морально-етичним критеріям негідної поведінки, а також порівняльно-правовому аналізу зарубіжних країн.

Усунення від спадкування є ефективним інструментом захисту волі спадкодавця, його гідності та честі, навіть після смерті. Це особливо актуально в умовах домашнього насильства, зневаги до батьків, осіб похилого віку, шахрайських дій щодо спадкодавця тощо.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх новизна і загальнонаціональне або світове значення. Дисертаційна робота Кашука Дениса Анатолійовича характеризується оптимальною, продуманою дослідницькою стратегією та логікою розв'язання проблем, що підлягають науковому аналізу. Змісту дисертації притаманна методична і концептуальна цілісність, гармонійність наукового викладу, в цілому позбавленого однобічних чи категоричних висновків.

Автор показав себе вдумливим, принциповим, уважним до деталей науковцем. Наукові положення, висновки і рекомендації, викладені у дисертації мають достатній ступінь обґрунтованості. Серед багатьох робіт із спадкового права, які здійснювалися в Україні в останні роки, дана робота виступає, по суті, першим спеціальним дослідженням, спрямованим на розробку концепції усунення від права на спадкування.

Сформульовані у дисертації наукові положення, висновки та рекомендації є обґрунтованими. Здобувачем використано спеціальні та загальнонаукові методи дослідження, а саме: спостереження, практичного моделювання та метод компаративістського аналізу. Використовувалися також традиційні методи: діалектичний, формально-логічний, системно-структурний та історичний методи.

Дисертаційне дослідження, а також використані в ньому наукові методи пізнання ґрунтуються на діалектичному сприйнятті правової дійсності.

Структура дисертації відповідає меті та предмету дослідження, й складається зі вступу, двох розділів, які охоплюють сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Такий підхід до структурування змісту дослідження виглядає цілком логічним, адже дозволив здобувачу розкрити завдання, що були обрані для дослідження, а саме: визначити поняття та зміст поняття права на спадкування; охарактеризувати правову природу усунення від права на спадкування у цивільному праві України та підстави застосування усунення від права на спадкування, як форму цивільно-правової відповідальності; проаналізувати право на спадкування та усунення від нього у зарубіжних країнах; охарактеризувати умисне позбавлення життя спадкодавця чи будь-кого з можливих спадкоємців або вчинення замаху на їхнє життя як підстави усунення від права на спадкування; розкрити умисне перешкодження спадкодавцеві скласти заповіт, здійснити внесення до нього змін або скасування заповіту як підстави усунення від права на спадкування; з'ясувати особливості усунення від права на спадкування у зв'язку з невиконанням сімейно-правових зобов'язань; розробити науково-теоретичні пропозиції для вирішення проблемних питань у сфері усунення від права на спадкування.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертаційна робота є першим в Україні комплексним дослідженням сучасних актуальних питань усунення від права на спадкування. Автором здійснено власні напрацювання та зроблено на їх основі висновки, які обумовлюють наукову новизну та достовірність одержаних в результаті дисертаційного дослідження результатів.

Насамперед слід відмітити важливе значення як у науковому, так і в практико-правовому контексті, дослідження особливостей та проблематики інституту усунення від спадкування в порівняльно-правовому аспекті. Так, аналіз зарубіжного законодавства засвідчує, що інститут негідності має широке

поширення у світі — від країн романо-германської правової сім'ї до систем загального права. Це свідчить про універсальний характер цінностей, що лежать в основі цього інституту, а саме повага до спадкодавця, засудження антисоціальної поведінки, забезпечення справедливого спадкування.

Крім того висновок здобувача про імперативний характер норм підкреслює, що у визначених законом випадках особа автоматично позбавляється права спадкування, держава захищає морально-етичні засади суспільства, навіть попри волю спадкодавця. Це має значення для удосконалення українського законодавства, щоб забезпечити баланс між свободою заповіту і правовими нормами.

Для гармонізації українського законодавства з європейськими стандартами має значення вказівка на різні терміни («усунення», «відсторонення», «не мають права наслідувати»). Це свідчить про різні правові підходи до природи цього інституту, необхідність вивчати сферу правозастосування, а також необхідність розробки єдиної правової термінології в українському законодавстві.

Заслуговує на увагу порушена здобувачем проблема про застосування підстави, визначеної ч.1 ст.1224 ЦК України у випадку вчинення винною особою злочину, передбаченого ч. 2 ст. 121 КК України, який характеризується подвійною виною — умислом щодо завдання тяжких тілесних ушкоджень та необережністю щодо наслідку — смерті потерпілого, що і відмежовує такий склад кримінального правопорушення від складу, визначеного у ст. 115 КК України. У дисертації викладена пропозиція щодо її вирішення: «Для усунення від спадкування мета та мотив вчиненого злочину значення не мають, навіть якщо вони важливі для кримінально-правової кваліфікації кримінального правопорушення». Зазначене дозволило сформулювати здобувачу уточнення до змісту положень ч.1 ст.1224 ЦК України.

Інтерес становить також пропозиція про нормативно-правове закріплення норми відповідно до якої до осіб, засуджених за вчинення злочину, передбаченого ст. ст. 111-1 «Колабораційна діяльність» та 111-2 «Пособництво державі-агресору»,

положення ст. 1224 ЦК України можуть бути застосовані у частині УВПС щодо спадкового майна, яке знаходиться на території України. Зазначена норма, за авторською пропозицією, може бути Приміткою до статті 1224 ЦК України. Такий висновок має правове, моральне та соціальне значення. Особи, які підтримували державу-агресора або сприяли окупації, дезінформації, репресіям, фактично діяли проти української держави, суспільства і правопорядку. У таких випадках спадкування майна, розташованого на території України, цими особами було б аморальним, небезпечним з погляду безпеки держави, таким, що суперечить принципам справедливості. Крім того, цивільне право, хоч і є приватним правом, все ж ґрунтується на загальнолюдських і національних цінностях. Такий злочин, як колабораційна діяльність, несе суспільну небезпеку, завдає шкоди українському народові, є свідченням крайньої негідності особи. Тому усунення від спадкування є правовою формою моральної оцінки такої поведінки.

Заслуговує на підтримку пропозиція здобувача щодо нормативного визначення поняття «негідний спадкоємець», як учасника спадкових правовідносин, який був усунутий від права на спадкування або втратив на це право (негідний спадкоємець), тобто особа, щодо якої застосовано виключення з числа осіб спадкоємців. Без чіткого визначення судова практика може по-різному тлумачити критерії негідності, наприклад, щодо ступеня вини, мотивів поведінки, результату дій особи. Нормативне визначення також створить єдині стандарти. Крім того, якщо поняття «негідний спадкоємець» буде чітко прописане, спадкоємці зможуть більш впевнено захищати свої права через суд.

Інтерес становить також авторське визначення поняття усунення від права на спадкування як матеріально-правової гарантії забезпечення суб'єктивного права на спадкування фізичних осіб-спадкоємців, що полягає у створенні законодавчо визнаних умов віднесення особи до числа «негідних» спадкоємців у зв'язку з порушенням ними вимог правомірної поведінки, які є умовою спадкування, і які втратили пасивну спадкову правосуб'єктність (абсолютні підстави усунення від права на спадкування) або які не втрачають статусу спадкоємців, проте, можуть

бути усунені від спадкування за позовом зацікавлених осіб (відносні підстави усунення від права на спадкування).

По-перше, розуміння усунення як засобу захисту законних спадкоємців та волі спадкодавця, гарантує, що особи, які порушують закон або моральні засади, не можуть користуватися плодами своєї недоброчесної поведінки, запобігає несправедливому отриманню спадщини особами, які її не заслуговують, а також захищає суб'єктивне право на спадкування добросовісних спадкоємців; підтримує легітимність і моральність спадкових правовідносин.

По-друге, здобувач розрізняє дві категорії підстав усунення. Це абсолютні підстави (особа автоматично втрачає пасивну спадкову правосуб'єктність) та відносні підстави (потребують судового розгляду за позовом зацікавлених осіб).

Таким чином, у дисертації усунення від спадкування розглядається не просто як інструмент «покарання» спадкоємця, а ключовий правовий механізм, що забезпечує справедливість і моральність у спадкових правовідносинах, захищає права добросовісних спадкоємців, слугує фільтром, який дозволяє відсіювати недоброчесних осіб. При цьому цей механізм працює залежно від характеру підстав — чи це абсолютна заборона бути спадкоємцем, чи відносна — за рішенням суду.

Загалом дисертація характеризується цілою низкою інших положень, що свідчать на користь оригінального характеру отриманих результатів.

Положення новизни, що виносяться на захист, підкріплені відповідними висновками по ходу дослідження, а також належним чином обґрунтовані.

Робота містить наукові положення, які мають важливе науково-теоретичне значення й практичне спрямування. Зокрема, у науково-дослідній сфері як підґрунтя для подальших загальнотеоретичних наукових досліджень проблем усунення від права на спадкування; нормотворчому процесі для вдосконалення законодавства у сфері правового регулювання спадкових відносин; правозастосовній діяльності судових органів для вирішення спадкових спорів; освітньому процесі під час викладання навчальних дисциплін «Цивільне право», «Теорія і практика спадкового права».

Ознайомлення з рецензованою роботою дає підстави зробити висновок, що ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, ступінь їх достовірності та наукової новизни в цілому відповідають вимогам, що ставляться до даного виду робіт.

Повнота викладу положень дисертації в роботах, опублікованих автором. Основні положення, теоретичні висновки та практичні рекомендації, сформульовані в дисертації Кашука Дениса Анатолійовича викладені у 9 публікаціях, у тому числі у 4 наукових виданнях України, які є фаховими з юридичних наук; а також у 5 збірниках тез матеріалів науково-практичних конференцій, у тому числі, міжнародних, а також всеукраїнського круглого столу. Посилання на авторські публікації у роботі присутні.

Дисертаційне дослідження виконано здобувачем самостійно, усі сформульовані в ньому положення та висновки обґрунтовані на основі особистих досліджень автора. У дисертації ідеї та розробки, які належать співавторам у його публікаціях, не використовувались.

Оцінка оформлення дисертації. Стиль, форма, зміст рукопису свідчать про професійність дисертанта, схильність до наукового аналізу, вміння використовувати літературні, нормативні джерела, судову практику, формувати на їх основі власні теоретичні і практичні висновки та рекомендації.

У цілому дисертації властива повнота, системність подання та логічність викладення матеріалу. Авторський стиль відповідає вимогам науковості, мова дисертації коректна та зрозуміла. Дисертацію оформлено відповідно до встановлених вимог.

Відсутність порушень академічної доброчесності. Дисертаційне дослідження містить посилання на згадані автором у тексті джерела інформації при використанні ідей, розробок, тверджень, дотримано положення законодавства про авторські права, надано повну та достовірну інформацію про результати наукової діяльності, а також використані методи дослідження. Вказане дозволяє зробити

висновок про дотримання дисертантом вимог академічної доброчесності та відсутність академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації.

Зауваження щодо змісту дисертації. Не заперечуючи актуальність проведеного автором дослідження, наукову новизну, обґрунтованість і достовірність положень роботи, високий теоретичний рівень, а також практичну значущість результатів для вдосконалення національного законодавства у сфері спадкового права та правозастосування, разом із тим необхідно зазначити, що окремі положення дисертаційної роботи Кащука Дениса Анатолійовича мають дискусійний характер, а деякі висновки потребують додаткової аргументації.

1. Спірним є твердження здобувача, що підставою виникнення цивільно-правової відповідальності є правопорушення, вчинене негідним спадкоємцем, пов'язане із завданням шкоди (життю, здоров'ю, особистій недоторканості, особистій свободі), тобто, викликане порушеннями особистих немайнових обов'язків особи або посяганням на особисті немайнові блага. Відповідно складно погодитись із висновком, що умовами виникнення юридичної відповідальності у формі усунення від права на спадкування є протиправна поведінка завдавача шкоди, причинно-наслідковий зв'язок між шкодою і протиправною поведінкою, вина негідного спадкоємця.

Зазначена авторська позиція є спірною, оскільки не в усіх випадках усунення від права на спадкування має місце завдання шкоди. Водночас такий спосіб захисту завжди пов'язаний із невиконанням чи неналежним виконанням особою нормативних обов'язків.

2. Складно погодитись із висновком дисертанта, що усунення від права на спадкування як форма цивільно-правової відповідальності носить додатковий (субсидіарний характер) до іншого виду юридичної відповідальності (наприклад, кримінальної відповідальності за посягання на життя особи або за не виконання аліментних обов'язків відповідно до вимог сімейного права).

Кожен вид юридичної відповідальності застосовується окремо, оскільки їх підставою є окремі правопорушення. Тому не можна стверджувати про додатковий (субсидіарний характер) одного виду юридичної відповідальності до іншого виду.

3. У продовження до вище зазначеного зауваження, здобувач називає ще одну визначальну ознаку усунення від права на спадкування, як форми цивільно-правової відповідальності - «виникають при порушенні абсолютного права потерпілого – спадкодавця». Однак, абсолютне право особи — це така категорія прав, яка означає повне, всебічне й безумовне право особи, що діє проти всіх інших осіб. Тобто всі інші особи зобов'язані утримуватись від порушення цього права, навіть якщо не мають прямого юридичного зв'язку з власником права. Це означає, що абсолютне право діє проти невизначеного кола осіб – тобто зобов'язані його поважати усі. Однак, для спадкового права, як правило, характерна визначеність осіб, які мають конкретні обов'язки щодо спадкодавця та інших спадкоємців. Тому зазначену ознаку не можна визнати спеціальною для усунення від права на спадкування, як форми цивільно-правової відповідальності.

4. Із характеристики усунення від права на спадкування, як форми цивільно-правової відповідальності, не зрозумілою є позиція здобувача щодо функціонального спрямування усунення від права на спадкування у правовідносинах із цивільно-правової відповідальності. З однієї сторони, здобувач наполегливо називає усунення від права на спадкування, як форму цивільно-правової відповідальності, а визначаючи особливості усунення від права на спадкування, як форму цивільно-правової відповідальності, стверджує, що «заходами відповідальності є усунення від права на спадкування». Відповідно виникає питання до здобувача: *усунення від права на спадкування – це форма чи це захід цивільно-правової відповідальності?*

5. У підрозділі 2.3 здобувач розкриває усунення від права на спадкування у зв'язку з невиконанням сімейно-правових зобов'язань. На жаль, здобувач обмежується характеристикою лише одного обов'язку – це аліментного обов'язку.

Загальний висновок по дисертації. Дисертаційне дослідження Кашука Дениса Анатолійовича на тему «Усунення від права на спадкування» відповідає вимогам, встановленим Порядком підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), та Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії.

Дисертаційне дослідження є завершеною самостійною науково-дослідною роботою, в якій отримано нові науково-обґрунтовані результати, що в сукупності вирішують наукове завдання, яке має істотне значення для науки цивільного права, а його автор – Кашук Денис Анатолійович заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право.

ОФІЦІЙНИЙ ОПОНЕНТ:

**доктор юридичних наук, професор,
провідний науковий співробітник
відділу методології євроінтеграції приватного права
Науково-дослідного інституту
приватного права і підприємництва
імені академіка Ф.Г.Бурчака НАПрН України,
заслужений юрист України**

Микола СТЕФАНЧУК